

G. Komoróczy Emőke

Kelemen Erzsébet szakrális vizuális költészetéről

Violoncello; Napkelte

A 60-as években született és a rendszerváltás időszakában színre lépő, a viharos vitáktól hangos irodalmi életben helyét kereső nemzedék – mint azt Prágai Tamás, a közelmúltban elhunyt fiatal irodalomtörténész írta – már „egy tágabb, szellősebb irodalmi diskurzusba kapcsolódhatott be”, mint az előző nemzedékek. „A burkolt vagy kevésbé burkolt hatalomgyakorlás, a cenzúra, a tiltott–túrt–támogatott bélyegzők hatálya ekkorra már szűnni látszott. Helyükön nem üresség, hanem ideiglenes vákuum keletkezett a korábbi 'szellemi import'-tilalom nyomán. Ennek megfelelően a párizsi *Magyar Műhely* és az újvidéki *Symposion* holdudvarában keletkezett szellemi termékek is bejuthattak végre az országba, s 'megtermékenyíthették' a hazai fiatal alkotók gondolkodásmódját, szabadon befolyásolhatták irányválasztásukat” (Prágai: *Lírának posztolatlanul* – Újabb költészet túl az ezredfordulón; *Parnasszus*, 2015. Nyár).

Kelemen Erzsébet már ebben a szabadabb irodalmi közegben indult (sz. 1964); számára nem jelentett problémát, hogy a tradicionális gondolkodásmódot /neo/avantgárd kifejezésformákkal párosítsa. A nemzeti létkérdések iránt elkötelezett, a szakrális hagyományt vállaló és őrző tematika nála jól megfér a *Magyar Műhely* körében megismert és elsajátított experimentális eszközrendszerrel. Irodalomtörténészként doktori disszertációját Papp Tibor vizuális költészetéről írta; elmélyülten foglalkozott Bujdosó Alpár, L. Simon László experimentális költészetével (*Hét színekép*, 2010; *Testet öltött szavak*, 2012). Sajátos alkotásmódja kialakításában közrejátszott a zene iránti rajongása is: a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskola magyar–ének-zene szakán diplomázott, s zongora tanszakon oktatói képzést szerzett (1986). Majd a budapesti Pázmány Péter Egyetem Hittudományi Karán hittanári oklevelet kapott (1995); ez a szakralitás vonatkozásában is elmélyítette szemléletét. *A szent zene és a hitoktatás* kapcsolatáról írt tanulmányát a JEL Kiadó adta ki (1996).

Első verseskötetei (*Engedj, uram, házad közelébe*, 1995; *Sarutlanul*, 1998, majd később a *Viaszpecsét*, 2008) hagyományos formanyelven íródtak; közben ifjúsági regényt (*Tiván*), drámákat írt (*Getszemáni magány* – Gróf Teleki Pálról, 2003; *Happy Birthday!* – 2007 – e dráma felolvasó-színházi változatát bemutatták a Bécsi Magyar Otthonban, Budapesten az Írószövetség székházában és a Debreceni Egyetem színpadán is; majd ugyane címen jelentek meg monodrámái 2008-ban). Jelenleg kutatótanárként

magyar nyelvet és irodalmat tanít a debreceni Szent József Gimnázium és Szakközépiskolában, emellett a KPSZTI-ben lát el szaktanácsadói feladatokat. Különböző szép-irodalmi folyóiratokban rendszeresen publikál (*AGRIA, Alföld, Bárka, Bécsi Napló, Magyar Műhely, Magyar Napló, Napút, Szépirodalmi Figyelő* stb.). A vizuális költészet gazdag anyagával a *Magyar Műhely* körében ismerkedett meg.

Kilián István irodalomtörténész-professzor több évtizedes kutatómunkával tárta fel a 17–18. századi gazdag manierista és a barokk képvershagyományt, s a M. M. Kiadónál megjelent kétkötetes antológia (*Vizuális költészet Magyarországon I–II. 1998/1999*) I. részében bőséges válogatást kínált a változatos – részben latin nyelvű – kalligrammák virtuóz műformáiból. Mint érdekességet jegyzi meg *A régi magyar képvers* című bevezető tanulmányában, hogy annak idején *minden* magyar felekezeti (a katolikus, a református, az evangélikus és az unitárius) iskolában oktatták az ún. „mesterkedő költészetet”, amelyet a poétika jeles tanárai „a költészet legmagasabb fokának tartottak”. Az antológia II. kötetébe a 20. századi képversek kerültek, a Kassák-kör konstruktivista kísérleteitől Moholy-Nagy László, Tamkó Sirató dimenzionista kompozícióján át Weöres, Illyés, Juhász Ferenc, Nagy László stb. vizuális munkáiig ívelően, amely folyamat a M.M. körének vizuális költészetén át egy ezredvégi újabb virágkorhoz vezetett. Papp Tibor *Múzsával vagy Múzsza nélkül?* könyvének (1992) elméleti instrukcióit követve a fiatalabb nemzedékek az ezredfordulón alapvetően átstrukturálták a képvershagyományt, dinamikus térbeli költészetet teremtve számítógépen, s széles körben elterjesztették a logomandalát mint új, intellektualizált vizuális műfajt.

A költők mindenkor szerettek „játszani” a formával; természetesen ma is szeretnek. Hiszen a játék az ember legősibb ösztöne. Csak az irodalompolitika nem kedvelte nálunk – rejtélyes okokból – a játékos, rejtvénytyszerű formákat, főleg a 20. század második felében. Nyilván attól tartott, hogy „robbanóanyag” van elrejtve a képköltészetben – s ha szélesebb körben elterjed, odalesz az „irányított irodalom” nimbusza.

Kelemen Erzsébet a régi és új képversformák alapos ismeretében, ugyanakkor saját invenciózus fantáziájával alakította első vizuális kötetét (*Violoncello*). Műveiből több ízben is rendeztek kiállítást, s mint a *szakrális* költészet egyik ismert képviselőjét tartották, tartják számon. 2005 óta tagja a Magyar Írószövetségnek. A kötetéhez írt *Fülszövegben* L. Simon László mint legfontosabb alkotói újdonságot emelte ki, hogy „a szerző képes ötvözni az avantgárd formavilágát és kifejezési eszközeit a korábbi írásaira is jellemző keresztény konzervatív világlátásával és értékrendjével”. Vagyis az IGE „testté válásának”: látható alakot öltésének folyamatát mutatja fel egyedi kompozícióiban.

A kötet, mint címe is jelzi, alapvetően zenei ihletettséggű. Maguk a látványelemek (hangszerformák, kottarészletek, többszólamú szövegszerkesztési mód stb.) zenei képzeteket keltenek; nem beszélve a szóválogatás, az alliteráló szókapcsolatok, olykor

rímjátékok zeneiségéről. Ugyanakkor a szerző egész gondolkodásmódja a szakralitásból táplálkozik: az életutat Golgota-járásként, a művészetet *teremtésként* fogja fel; „folyondár-dallamaiból” rejtett öröm árad – szereti és tiszteli az Életet, a Művészetet, bármennyi gyötrellemmel is járjon az alkotás.

A címlapon látható hangszeralakú vers (amely Fekete Ferencnek ajánlva a kötet 32. oldalára is bekerül) a szó – zene – látvány szimbiózisában akár ars poeticaként is értelmezhető. Összművészeti asszociációk mozgatják a befogadói fantáziát, hiszen a költő a gordonka húrjait és kontúrjait nagy zeneszerzők nevével rajzolja ki (Antonin Dvořák, Edward Edgar); a vonó: „vibrato-érzelem”. A színes szavak játéka, a húrokra írt szöveg még inkább felfokozza a zeneiséget – az érzékekre ható, színesztéziás összhangzat szinte lebegővé teszi a látványt („harmatcsepp vágyak”, „csipkézett vízesés”, „triolás léptékű dús őszi színek / mélybarna derengés”, „fenyő illat / ezüstös sziréntánc aranyló könnyek / üveghang fellegek”).

Költő/nő/nk tehát bátran nekivágott egy korunkban ritka és szokatlan útnak: a szakralitás körében maradvá, a tradicionális képi formákat modern léttartalmakkal töltve fel, teremt ikonikus kalligrammáit. Túllépve a „hagyomány és lelemény vad vitáján” (Apollinaire), amit ő ironikus távolságtartással szemlél, olyan poétikai megoldásokat talál, amelyekben a kísérletező kedv, a blaszfémiától mentes értéktudat és játékoság teremt a formát. Az *avantgárd magatartás* nála a rendíthetetlen kísérletező kedvben nyilvánul meg, mindenféle protest-felhang nélkül.

A kötetindító „oszlop-vers” (*Teremtés*) az Eget-Földet összekapcsoló Művészet varázshatalmát jelképezi. A függőleges, rövid sorokból felépített oszlop (életfa?) középpüti kissé megvastagszik („szélvirágos hallgatásban / teremtő csend”), s mint tengelyen, megfordul a szöveg (szinte halljuk a Scientia Sacra alaptételét: „ami fent van, ugyanaz van lent” – és fordítva). A Teremtés szavai varázsigeszerűen hullanak: „legyen” szó – fény – tér – szívárványéj; „legyen fent és lent / ... / legyen örökké / legyen / legyen...” És lám: van is; bár minden, ami van: mulandó, mégis örökkévaló.

Szerzőnk kifogyhatatlan az ötletekből a formateremtésben, s szemmel láthatóan a többértelmű megoldásokat kedveli. A *Hasított vers/ezet/* például három – egymástól meglehetősen távol álló – háromszavas sorból van hasábszerűen összerakva. Ha a 9 (azaz 3 × 3) szót a legkülönbözőbb variációkban összekapcsoljuk, érdekes felismerésekhez juthatunk. A konstrukciót az „igezöld magyarság” és az „áfonyás Karjala” szintagmák tartják össze, a valamikori finnugor egységre utalván. Miután széthullt ez az egység („elcsitul világsó”, „megszegett eezet”), külön-külön utakon érkezünk Európába – s lassan őshazabeli összetartozásunk is megfakult. Ehhez a struktúrához kapcsolható a *Nyelvrokonság* című szövegegyüttes (amely a következő vizuális kötetében jelenik meg, de ugyanezt a gondolatot vezeti tovább). Sokszorosán ismétlődik benne az alaptétel: „Rokon nyelvek azok a nyelvek, amelyeknek a legfontosabb részrendszereit egy közös eredeti nyelvre tudjuk visszavezetni”. A szövegen elszórtan vastag piros

és fekete betűkkel egymás alá írt finn és magyar szavakat találunk. Az imamalomszerűen ismétlődő szövegrészek a színes szavakkal dinamikus képhatást keltenek: az összetartozást szimbolizálják.

A lírai én nemcsak a nyelvi „ösmúltba”, hanem honszerzésünk időszakába is alámerül. A *Millennium* ékszerláncszerűen rajzolja ki szövegfonállal ezeréves történelmünk fontos mozzanatait. „Mária-palást” és „isteni jogar” óvja-védi hazánkat; de az utóbbi időkben mintha szétfoszlott volna ez a védőburok. Tengernyi véráldozattal megőrzött országunk hanyatlásnak indult („hét sebből sebet vérez a megérlelt alkony”, „idegen zúgót hasít lüktet a szótipró kényszer elföldelt rovás”). A szerző segélykérő morzejeleket ír a számjegyek peremére, s egy nyíllal érzékelteti, hogy az ezer évnek van /lesz/ folytatása: Mária oltalma alatt állunk a jövőben is; bármily sivár is a jelen (amit további képversek sorában mutat be).

A *Citycenter*-ben „ruhátlan” didereg / porlik az IGE, „fázik jeltelen”; „mint beteg érfal összeszűkül a nyelv” – „kopog a CSEND”. A következő ábra (2001) már mint a „didergő év/század/ezred” nyitánya jelenik meg: hiányzik belőle „az emberi testmeleg”. Rideggé vált a világ... Az új évezred képletét a *Matematikai haiku* rögzíti: a *Cinema City – Mc Donald’s – Alföldi csárda* hármas szorítójában, „szurokkő-viszályban” vergődik a „kopár”, végleg „megcsonkított”, lepusztult Magyarország. A *Könnyek* talán egyszer mégis átváltoznak, s a *szenvedésből* „öröm, szíromragyogás” sarjad (*Metamorfózis*).

A *Maslow-piramis* (szükséglet-hierarchia) ismert ábráját a szerző megfordítja (*Műfordítás*): ami a „trendi” szerint mindenkinek a legfontosabb (életben maradás, biztonság, teljesítmény stb.) az ő érték-skáláján hátrább kerül. A csúcson nála az „ön-megvalósítás – másoknak, MÁSOKÉRT” és az „esztétikum” áll. Ami a köztudatban „piros-tilos”, arra ő *igent* mond; ami viszont a többségnél „zöld utat” kap, ő arra *nemet*. Ezt egy szemaforra emlékeztető PIROS/IGEN és ZÖLD/NEM körrel érzékelteti (*Kortárs tiltás*). Vagyis véleménye többnyire eltér a többségi véleménytől. Egyéni érték-skáláját nem igazítja a tömegízléshez: ő az IGÉnek, nem a tömegízlésnek engedelmessé válik. Hiszen a tömeg a *Bűnbeesés* (engedetlenség) állapotában él, amit a költő egy minimalista képverssel szimbolizál (kettéhasított hatalmas fekete felkiáltójel *bal* fele utal a törvény megszegésére). A Bűn által felborult Teremtésrendet majd Krisztus állítja helyre, újra teljessé téve a megcsonkított felkiáltójelet: a Törvényt (*Genesis* 3, 1–24). A *Demokrácia* eszméjéből a megromlott emberiség egy masszív fekete oszlopot: ördögi *de-ráció*-t csinált (ami nem más, mint az ész trónfosztása).

A torz értékrend és a visszájára fordított Igazság helyreállítására csakis a szakralitás útján van lehetősége az ember/iség/nek. A szerző tehát a széthullott valóság ellenpólusaként egy gyönyörű Ikont állít elének: Mária szelíd arccal tekint (ma is) népére, karján az Isten-gyermekkel – véd, biztat és megáld bennünket. Ő a „nonverbális örök kapocs” FÖLD és ÉG között: hozzá esdünk szenvedéseinkben, kudarcainkban. „Salve Regina! – Magyarok Nagyasszonya!” – mentsd meg (most is) nemzeted a nagy veszedelemből.

Ő pedig ránk mosolyog megbocsátóan: „arcotok legyen édeni finomság szzirombékés csillag az éjben hajnali ragyogás”. Mária mellett ósanyánk, Emese is vigyáz ránk. Tor-kából figyelmeztető síkoly tör fel: engedetlen gyermekei „fölfalják egymásban önma-guk” – ha nem tudnak megbékélni egymással: elveszünk! (*Turul fia!* – Emese második álma). A ködgomolyban Égbe emelkedő betűoszlop mellett egy hatalmas vércsepp, körötte számok halmaza, mely vereségeink – kudarcaink – meddő harcaink emlékét őrzi. Hát soha nem fordítható meg a ránk nehezedő balsors („lettél magzatod miatt magzatod hamvvedre”)? Nem lesz már soha „víg esztendőnk”? Egy kereszt-alakban szedett szóvers (GOLGOTA) kitágítja a téridőt, megidézve az örökké vérző Barányt: „Akár egy *lemeztelenített ág* vérrel ver ejt ékezik a vi lág”. Mert a testvérgyilkosságnak sohasem lesz vége... A *Villanypóznák* távvezetékei elégték: megszakadt Istennel minden összeköttetés („névtelen etűdöt merevít / keringve feszít a szél”).

A *Számjelek* kompozícióban a szerző egy végzetes történelmi eseményt örökít meg arányos, szinte mértanian pontos, kiszámítottan harmonikus szövegépítéssel. Gróf Teleki Pál sorstragédiáját idézi fel benne, amely az ismert történelmi okokból azonos a nemzet sorstragédiájával. Ezért írt drámát is hőse végső útjáról, a világpolitikai hatalmi játszmák és érdekek szorítójában, kényszerhelyzetek foglyaként vergődő ember döntéséről (a fentebb említett *Getszemáni magányt*). A vizuális vers maga is drámai: egy vastag, zárt kör jelképezi a magába zárult pszichét s a megoldhatatlan léthelyzetet (a körben cikáznak a feldúlt ember gondolatai: „éberem minden éjjel éberem már hetek óta kattognak a percek akár egy kisiklott vonatkerék”). A kihalt környezet csendje, „a csontváz-szürke fátyolos idő” fokozza a feszültséget – „hajnalodik”. Másnap a Legfelső Honvédelmi Tanácsnak döntenie kell Magyarország jövőjéről: belép-e a háborúba, vagy sem? „Koponyamerev szorítás” – és vége mindennek. Golyó „pördül meg a levegőben” – s „szembejön a hátat fordított világ”. A kompozíció közepén a zárt kör magát a golyót is jelképezi: ebben a sorshelyzetben nem /volt/ lehetséges más megoldás.

Kelemen Erzsébet tehát változatos, egyéni formakonstrukcióiban a nemzetet fenyegető totális pusztulásra figyelmeztet – abban a reményben, hátha van még esélyünk a folyamat megfordítására. Úgy sejt: különös *Metamorfózis* részesei vagyunk. A Múlt szemünk előtt válik Jelenné: megismétlődnek a rég elfeledettnek-eltemetettnek hitt dolgok, majd minden alápereg (újra) az Időcsatornában. Az Időnek is dallama van: „mezítlábas kottafejek” ringatóznak „tengeróceánok” hullámhátán, s „türkizkék tam-tam-dobogásban felkiáltójellé nő a mozdulat”. A harmonikusan, változatos tipografizálással, plasztikus grafikai jelekkel felépített kompozíció biztosságot, mértéket, tiszta arányt és rendezettséget áraszt, szinte azt sugallja: a szilárd Rendbe, létegyensúlyba még belefogódzhatunk. S akkor talán van /lesz esélyünk a talpon-maradásra. Erre bátorít az *Albert Schweitzer emléktábla* tömör üzenete is: „Tiszteld az életet! / Az életet tiszteld!” Az emléktáblát övező szöveg azonban nem kendőzi el, hogy az egész XX. század épp e parancsot gyalázta meg, kiirtva az Élet csírát is: „virágsíkoly agonizáló

sorsok reszkető aggok magzatok /.../ egymásra szabadított pitbullok ordító vágóhidak kínérlelt arénák vonítás”. S mi vár még ránk a 21. században?!

Mégis, mindezek ellenére, a költő – épp *nő*-voltánál fogva – vonzódik a Szépség és Harmónia világához; ezért formái soha nem sokkolóak, deformáltak. Mint aki úgy véli: a tények szükséztű közlése, maga az ellenpontosító szerkezet, a kontraszthatások kiemelése önmagában véve is elegendő a valóság disszonáns jelenségeinek tudatosításához. Gesztusai hátterében mégis az avantgárd művészet nonkonformizmusát, protest-jellegét ismerhetjük fel.

Így például a *Szekundsúrlódás* harmonikus világát néhány ékköszzerű, grafikailag kiemelt ábra töri meg (Körjáték, Kéz a Kéz-ben). A kezdő- és zárórész szinte tökéletesen fedi egymást, s a szöveg egésze is a körköröségre: a megoldhatatlan dolgok láncolatára utal („lefagyott Alpések eltörpített Trianon-rettenet akár egy megrepedezett baráti kézfogás /.../ igéket parázsló fellegek körjáték dalfosztlány szánkon tapad ragad a húsunkba harap a jónási cethalsötétség szekundersúrlódás visszajáró fekete-sálás küzdelem a kékhúros finom-hangolásban”). A lírai én (Nagy László *Vértanú arabs kancájára* utalva) már-már elgyászolja Kárpát-hazánkat: „zebratoll-csend tűfokra me-revített akkord között megyek megünnök a hóban kicsinyke nemzet vigyázzon rátok a Mindenkefelett mert reped hasad a kézfogás”. Az „ókeánoszi ködben” ez a körjáték talán a hatyúdalu már...

A *Galaxisok*ban a szerző a mélytengeri hullámverést vetíti rá a Kozmoszra, amelyben 'izzó porszemek' mint 'csillagfátyol' vonulnak-keringenek, 'pontsűrű kavicszaj' és 'kagylómoraj' kíséretében. Az ide-oda cikázó sorok, görbületek szinte leképezik a magasba csapó hullámokat s a mélybezuhanást; nincs szilárd pont sehol: mint tenger morajlik, zúg, erjed, változik az egész Világegyetem. Hatalmas villámstorok száguldanak, találkoznak, nagy robajjal kiszűnnek; lesz-e, lehet-e valaha is Harmónia ebben a kaotikus valóságban? A remény mégis ott van: „összekapcsolt galaxisok fénypödrött hátán szivárvány-szerelem”.

Néhány érdekes *konkrét költészeti* kísérletet is találunk a vékonyka kötetben, amelyekbe a szerző személytelenül kódolja be nemzedéki sorstapasztalatait. Az *Ábécé-labirintus* bensejében a szörny-bika, a vérengző minotauros, a félig-embertárs leselkedik rájuk is, mint mindannyiúnkra. Ikarosz most is szárnyát hullatva zuhan alá a Nap-közelből; Daidalosz viszont, alacsonyabban repülve, megmenekül. A mítosz tehát örökérvényű: „Daidaloszi álom az élet” – túl magasra szárnyalni kockázatos, de „túlélni” lehet. „Az égen madarak VVVV-je száll”; szárnyuk zizegő hangja („szszszszszszszsz”) óvatos duruzsolással félálomba ringat, azt az illúziót táplálva bennünk, hogy mi is felszárnyalhatunk. Valójában azonban mindannyian a labirintus foglyai vagyunk, maradunk – legalábbis itt e földi létben. A NAPVILÁG magasba törő oszlopa harsányan hirdeti felülről alázuhanó betűivel: „szóTLANf o r g a t j u k bogozzuk te tt ein k / a lepárolt s z e n v e d é l y ízÉT”. De hiába: „SEBEINK kőfalként

vesznek körül; magányunk egyre fojtóbb”. A lírai én azonban nem csügged: betű-holdat rajzol (szép sárga holdsarlóba rejtve), úgy kínálja verseit: „betűk rejtett árnyékába holdmezőket fontam” (*Ajánlás*). *E-mailt* küld hát olvasóinak: „a felejtés gyűjtő-kosarába rejtettem egy könnyet”.

Minden rendkívüli ember 'gyanús' a közízlés, a sablongondolkodásúak szemében – hát még az 'átlagostól' eltérő NŐ! Költő/nő/nk tehát egy különleges, játékos kompozícióban (*Nota bene!*) 'magyarazza' önmagát. Aki elég bátor ahhoz, hogy vállalja önmagát, az *megmenekül!* Egy kútkávéat rajzol ki betűkből, melynek peremére oda- és vissza (tükörszerkezetben) ugyanazt a szöveget írja: „már megint fordítva betűzöd a mondatot”. Csakhogy ez – a babona szerint – szerencsés jel! „A kút kávéjára kihajolt / az érzelem csobbanó SMS-e /.../ mint egy kifordított ruhát magadra húzod a tegnapot / lehet hogy szerencsét hoz szerencsét hozott a holnapod”. Nem törődik tehát a gáncsoskodókkal, hiszen érzi-tudja: „a visszájára fordított élet kalászba szökken akár a puha földbe vetett búzaszem”. A V-alakzatban szedett zárórész ezt a győztes életérzést (Victoria!) sugallja: a ZÖLD szemű *fura farkasok* elől bezárt ajtók mögé rejtőzve párjával – kivonja magát a támadók gyűrűjéből: „nyújtózik tekintetünk a tengerparton / míg a víz bokánkig SoDoRJa medúza / táncát ledöntjük bontjuk kagyló / ról kagylóra fonjuk / a szöges tilalmak / galaxis-sáto / rát”.

Ezért zárja nyilván a kötetet egy dupla szöveggörbe rajzolt, boldogságot sugárzó Napkereszt. A kör pereme (alul-fölül) dupla soros: „tenyeredbekormoztagyémántar cátazej” / napnyittakorotffejlettcsillag/OM/tündöklükbenne/D/”; Az arany színben ragyogó kereszt két szára: „nyisd ki az ujjaid fEszítsd a végtelenbe / a Végtelenbe”.

A *Violoncello* kötet tehát egy sokarcú, kísérletező művész játékos kedvének gyümölcse: korántsem „vallomásos” őszinteségű, inkább többszörösen áttételes. Mégis képet kapunk belőle szemléletmódjáról is. Személyes véleményét, érzelmeit a *látvány* közvetítésére bízta, így több szabadságot kínál a befogadó számára az értelmezésben. A „nyitott mű” híve (ő is), mint a *Magyar Műhely* körének alkotói; elméleti jártassága is érzékelhető e tekintetben.

Második vizuális kötete (*Napkelte*) még nagyobb tudatosságot, magabiztosságot árul el a látványköltészet formateremtése tekintetében. A szép kiállítású könyv címlapján gyönyörű napkelte-fotót látunk, amit egy *alkotói látomással* varázsol művészi kompozícióvá a szerző: a Napból szerteágazó fénysugarak az ABC betűiből vannak kirakva. A vers-én „napkelte kapujában ébredő hegyek kinyíló zsalugáttere előtt” saruját leoldva ámul, mint aki végre hazatalált. A napkelte itt jóval több, mint természeti élmény: a szellemi ébredés, öneszmélés szimbóluma is (nem véletlen, hogy a *napkelte* szó a szövegben a legkülönfélébb konstellációkban fel-felbukkan; maga a címlapkompozíció mint képpers visszatér a 66. oldalon). A hátsó borítón ugyancsak fotót látunk (*Naplemente*), ezt a szerző Záborszky József és István zeneszerzőknek ajánlja, rajta egy verstördék (*Áldott hazám*), amelyet az idős Mester egy oratóriuma ihletett. A háttér

itt őszi alkonyat; a szöveg „négy folyónak szép országára” utal, amelynek „áporodott végső órán / mentésére hősök nőnek / bilincstörő bátor tettek”. „Hallgasd fiad magyar nemzet”: a „régí és új vérző sebek” egyaránt gyógyításra várnak (ez a kompozíció szorosán kapcsolódik a *Kiált Tokaj vára* című képvershez, 16. o.).

A költő már a kötet küllemével is azt sugallja: a nemzeti és a szakrális tematika nincs ellentétben a vizuális formákkal! – Sőt! Ahogy a *Fülszöveg*ben olvashatjuk: a hazai újabb kori vizuális költészet történetében újdonságot jelent, hogy „a kortárs képversek tematikájában igen csak ritka istenes versek”, nemkülönben a logomandalák – „akár csak a szerelmes képversek ciklusa” egyaránt „a hazai vizuális költészeti tárlatot gazdagítják”. „A szemlélődés során a befogadó így megtapasztalhatja, hogyan válik vizuális élménnyé a szöveg, életté a holt betű, s új dimenziót feltáró textussá, alkotói üzeneté a kép” (L. Simon László).

Ezt a Gesamtkunst-ra emlékeztető szintetikus látásmódot testesíti meg az I. ciklus (*Küzdeni és szeretni búzamezőkkel*) élére emelt, a 20/30-as években Tormay Cécile által szerkesztett folyóiratra, a *Napkeletre* visszautaló, zongoraalakzatba kódolt szövegstruktúra (*Hommage á Dohnányi Ernő, Klebersberg Kuno, Tormay Cécile*), amelyben az irodalom, a zene és a történelmi emlékezet fonódik össze. Magát a zongoratestet a Trianonra utaló sorok alkotják, amelyek e soha nem gyógyuló seb miatti fájaldumunkat idézik fel (a gyász napjának pontos dátuma is fel van tüntetve: 1920. június 4. 16 h. 32'). A szerző a Tormay Cécile-től átvett vagy a rá vonatkozó vendégszövegekkel tarkítja emlékezését. Ekkor semmisült meg a történelmi Magyarország – s azóta sincs „aki szóljon nincs aki lásson nincs aki kérjen nincs aki féljen”. „A méltatlanul elfeledett, száműzött író” lapja, a *Napkelet* – „akár egy esthajnalcsillag a nemzet egén” – fel-tündökölt egykor „a bénult sivatagi csendben”, s „a zene és a szó fegyverével” megkísérelt „hídnak lenni nemzedékek és letépett tájak között”. Klebersberg Kuno, a manapság sokat emlegetett, a nemzeti művelődés programját előtérbe állító kultuszminiszter, a Collegium Hungaricum megalapítója, valamint Dohnányi Ernő, a '48-as szabadságeszményt és az Erkel szellemét újraélesztő művész – szintén sokat tettek a nemzet, a magyar nyelv megmaradásáért, „Trianon árvái”-ért s „a megsebzett határok” vérző sebeinek begyógyításáért. A születési helyek megjelölésével (Magyarpécska, Pozsony) is a „megsebzett határok” helyrehozhatatlan tragédiájára utal a szerző.

A zongora kontúrjai fölött zenei hullámok, szövegfoszlányok lebegnek. „Üzenet a Mának”: bármennyire is beszűkült köröttünk a tér („megszűrkült kihajtott zsalugáterek a falon innen és túl”), a tőlünk elvágott Tengernek „háttal vagy szemlesütve, a Végteletent akkor is érzed”. A Szereteláng nem alszik ki soha: magasabb erők oltalma alatt állunk. A *Salve Maria* antifónából áttemelt sor („Ad te suspiramus gementes et flentes” – „Hozzád sóhajtottunk sírva és zokogva”), s a zongora fölött lebegő *Rekviem* a szétszabdalt Nagy-Magyarorszáért szól. A zongora billentyűzetére írt, akkortájt sokat játszott zenedarabok s a kor szellemét megörökítő könyvek (*Zongoraötös, Zrínyi-nyitány, Er-*

kel Himnuszára, Apró bűnök, Szegedi mise, Utolsó akkordok, g-moll gordonkaverseny, A régi ház, Küzdelmek könyve, Viaszfigurák, Bujdosó-könyv stb. stb.) figyelmeztetnek rá: belőlük ma is felidézhető a tragikus élmény, amelyet soha nem szabad/lehet elfelejtenünk.

Egy másik *Hommage*-sorozat (II. Rákóczi Ferenc, Tokaji Ferenc emlékére) régi dicsőségünket, a Rákóczi-szabadságharc hadműveleteit, győztes-vesztes csatáit, a tokaji várvédők kitartását idézi meg a Nagy-Magyarország körvonalait betűlánccal megörökítő térképversben. A gyász mellett itt a remény is hangot kap (*Kiált Tokaj vára, Pro libertate*). A Rákóczi-síratók bizakodással teltek: „fekete vásznon fekete ének vérvörös szálak vérvörös évek / tenyérnyi földön elárvult égen Munkács vára az egyedüli őrszem / Zágoni mirtusz Rodostó kakukkja / pikkelyes éjben rabságod vigasza”. A híres 4 folyó vonulatát Rákóczi imáival rajzolja ki a szerző: a *Duna* hömpölygő hullámai az ő emlékiratának szavait sodorják („Recrudescunt inclytæ gentis Hungaruae vulnera”); a *Tisza* csendesen fohászkodik („Magyarok Nagyasszonya, könyörögj érettünk!”); a *Dráva* alázattal hömpölygeti az Úrhoz intézett sóhaját („Meghajtom térdemet s felajánlom Neked magamat, Uram, népem üdvösségéért”); a *Mura* pedig bizonyosságot tesz hűségéről („vezetőnek rendeltél, Uram, lámpásnak állítottál, engem, akárcsak a pusztában Mózes”). E ciklusba épül be a fentebb említett képvers (az *Aldott hazám*) is.

A kötetnyitó, a két mélyen tragikus történelmi eseményt megidéző gyász-kompozíció: két feltépett seb a Múltból. Akkori leverettetéseink emléke bizonyos értelemben behatárolja jelenünket is. Talán már a Nagymajtényi síkon bezárult a Jövő előttünk; s bár voltak még nekirugaszkodásaink, 1920-ban végérvényessé vált vereségünk a Kárpát-medencében. Azóta is idegen hatalmak járszalagján toporgunk, s a volt nemzettestek egyre több sebből véreznek. Az elmúlt 70 év során hiába emelt szót néhány kiváló, erős lelkű, széles látókörű, erkölcsileg feddhetetlen alkotónk (Illyés Gyula, Németh László, Csoóri Sándor, Sütő András, Domonkos Mátyás stb.) a széthullott Magyarország szellemi-kulturális egységéért, a gondolatcsere szabadságáért – egyre nagyobb sötétség vette őket is körül. Kelemen Erzsébet két – a fentieknél fiatalabb, de nem kevésbé feddhetetlen, s ugyancsak széles látókörű – kitartóan küzdő személyiségnek állít emléket e ciklusban, akiket már ő is személyesen ismert: Görömbei András irodalomtörténésznek és Nagy Gáspár költőnek.

A *Születés* című logomandalával Nagy Gáspár mennyei születését köszönti: a kép centrumában, a mag-szintagma („oltár kövén”) körül a nyolcágú, napragyogású betlehemi csillag tündököl. A súlyos betegség keresztjére szegzett költő átélte a „januári húsvét” minden fájdalmát; de a „májusi karácsony” belső békéje: a/z újjá/születés is osztályrészéül jutott, hisz szelleme, egész lénye itt él ma is közöttünk. A „szárnysuhogással” érkező Angyal hófehér lepelbe burkolta s „a csillag nyomán” az „új Betlehembe” vitte őt; azóta már az Örökélet csillagmagasából tekint földi küzdelmei színterére. A *Requiemben* (*Introitus Görömbei Andrásért és Nagy Gáspárért*) két egymással

összekapcsolt ikergyertya körvonalaira írt szöveggel búcsúztatja a vers-én a szívéhez közelálló eltávozottakat: „égi megbízások: a sötétségben világító gyertyafényként maradjatok velünk!” A gyertyák lángja ég felé nyújtózik; a kép alatt az ismert halotti búcsúztató: „Requiem aeternam dona eis, Domine, et lux perpetua luceat eis. Requiescant in pace. Amen”.

A továbbiakban a szerző két érdekes, számítógépen készített, felépítésében és szövegében is azonos, de egymástól eltérő háttérű logomandalát ajánl L. Simon Lászlónak, a *Nem lokalizálható* című verseskönyvét (2003) ért támadások alkalmából. Az (akkor még) fiatal költő e kötetében kísérletet tett a közelmúlt magyar történetének átvilágítására, számba véve a társadalom széthullottságának, erkölcsi deflációjának okait, az emberi értéktudat alámerülésének tüneteit. Mindkét logomandala középpontjában a „nem lokalizálható” szintagma áll; a hozzá kapcsolódó (L.Simon szövegéből kiemelt) szavak-szószerkezetek komoly lételméleti kérdéseket vetnek fel. „Gagarin tévedett”: „merülés közben” – „azt hitte mint ahogy én is hittem” – „a mozdulatainak száma” – „a világ megértése” – „a szerkezete” – „a halhatatlanság elérése” – „térben és időben” – „nem lokalizálható”. A két konstrukció számtalan olvasati variációt kínál, mint maga a szóban forgó kötet is. Keressük az Igazságot, de az elvész-megfakul a különféle szubjektív kis-igazságok kavalkádjában, ezért nincs biztos támpontunk és fogódzónk a körülöttünk levő valóság megértéséhez-megismeréséhez.

Az első kompozíciót egy vörös Alfa és egy fekete Omega jel uralja, vagyis a „farkába harapó kígyó”: a *kezdet* és a *vég* jele. Eszerint sem a Kezdet, sem a Vég „nem lokalizálható”. A második háttérben viszont magyarázó szöveget találunk (a szerző L. Simon művészetéről írt hosszas tanulmányából kiemelt részeket– in: *Hét színekép*, 87-93.p.), amelyben Kelemen az újabb nemzedékek ironikus alkotói pozíciójára ad magyarázatot. „Csak így lehet elviselni az időnként dantei léptékű pokoljárást, a különböző színhelyeken átélt, a madáchi Tragédia kiábrándultságához hasonló életérzést. /.../ Az önmaga cellafogságában vergődő ember a születéstől a halálig számos szerepben keresi azt, ami nem lokalizálható (ugyanis a szívbe van írva)”. L. Simon tehát „ironikusan mutatja be a történelem megannyi kóros elváltozását, az anyagiségba, önnön tudásába /tudatlanságába!/ zárt elmét, amely azt hiszi: tudja, mi az anyag” – holott „csak a szellemiből kiindulva határozhatjuk meg metafizikailag, hogy mit jelent az anyagi”. Az Értékek devalválódását parodisztikusan mutatja be, hiszen „a megmentésükért folytatott küzdelem ma már teljesen reménytelen/nek látszik/”.

Kelemen Erzsébet Karl Rahner meghatározására hivatkozva vonja le a konklúziót: „A Szellem vágyakozása a végtelen Lét után a világba való kilépést jelenti. Az Isten és a világ, az idő és az Örökkévalóság között lebegő ember rendeltetése és sorsa az a határvonal”, amely valóban „nem lokalizálható”. De mindenki ezt a határvonalat keresi. Ezért ajánlja talán a szerző *Lokalizálható?* című képversét is L. Simonnak; ezen egy hegyes acéltűre felnyársalt szárnyas bogarat látunk – a világ brutalitása szimbóluma-

ként. Az elborzasztó látvány kihívja morális ítéletünket. Nem véletlenül idézi a szerző a háttérmezőben Albert Schweitzer szavait: „Az *etika* a végtelenségig szélesített *felelősség* minden élő iránt”. Morális felelősségvállalás nélkül az ember elveszti embermivoltát. Ezt ismerte fel L. Simon is, aki *Váratlanul kiderült* költeményében végül is leszögezi: „A hit és a tudomány elválaszthatatlan / ezt véstem egy kőtáblára”. Vagyis megértette: az erkölcsi Törvény mégiscsak „lokalizálható”!

A ciklust záró művészi fotón egy zöld lombok közül markánsan kiemelkedő gyönyörű, piros őszi levelet látunk, rajta Y-alakzatban: „lehulló levél erezetén / meg-megcsillanó / őszi könnycsepp a HAZÁM”. Piros és zöld – itt-ott egy-egy halvány fehér árnyalattal dúsítva. A költő/nő/ tehát hitet tesz amellett: bármily mostoha sors várjon is ránk, a magyarságra, itt élünk, halnunk kell. A keresztre feszített, sokszorosan kivéreztetett ország Krisztus sebeit / stigmáit viseli magán: küldetése van. És reménye a feltámadásra.

Voltaképpen erről szól a II. ciklus, a *Magyar Gulág-sorozat* is. Mottója vérvörös betűkkel utal vissza 20. századi történelmünk eme szégyenteljes fejezetére: „megalázott meggyötört nemzet / öt sebből vérző sebe / öt sebből vérzik az ország teste”. A legborzalmasabb az, hogy az itt történekről még maguknak az áldozatoknak is hallgatniuk kellett. Kelemen Erzsébet triptichonszerű emléket állít a meggyötörteknek-elpusztítottaknak.

A ciklus élére egy térképvers kerül: a Debrecen környéki tanyavilág, az 50-es évek kényszermunka-táborának belső struktúrája tárul fel előttünk (Ebes – Elep – Kónyatanya – Borsóstanya – Árkus – Kócs – Erzsébet-tanya – László-major – Kormó-pusztasza – Borzas Mihályhalma; kissé távolabb: Tedej, Lenintanya). Az internáltak szállása: „juhakol – disznóól – marhaistálló – tyúkól – gépszín”: a hatalmas hodályokban összezsúfolva, szalmán vagy a pusztasza földön többszáz ember aludt az egész napos iszonyú robot után. „Krisztus hét szava a keresztfán éltető, könnyörgő imáto- tok”. A költő szövegfolyamból ácsolt keresztet állít a holt tetemek fölé: „a csontjaikkal bezsírozzuk a földet” – az áldozatok véréből Élet fakad. A kereszt két ágán az írás való- ságos élettörténetet idéz fel: egy elhurcolt család tragédiáját három léptékben. „Drága nagypapa, soha nem láttam az arcodat!” – sóhajt fel a lírai én; a kereszt függőleges ágán pedig a nagyapával történeteket olvashatjuk („falhoz állították, mint egy gonosztevőt belerúgtak a földre tiporták a kemény gumitalpak”).

A második kép mint véres virág bomlik ki, változatosan tipografizált soraival. A „po- koljárás” különböző stációit látjuk: „kitelepítések és deportálások / magyar pusztasza az elhurcoltak Szibériája” – „pusztasza kézzel hordták ki a trágyát az istállóból hogy fekvőhelyük legyen”. A lírai én (az akkor még édesanyja méhében riadtan fülelő unoka) panaszkodik tovább sorsukat: „apámat is falhoz állították / le akarták löni / anyám mé- hében sírtam: ne tegyék / de ők meghúzták a ravaszt”. A férfiakat kiirtották tehát – az áldott állapotban lévő anya, Isten kegyelméből, megszülte fiát, aki majd továbbadja a

történeteket. A harmadik képvers egy különleges logomandala, melynek centrumában Krisztus töviskoszorúja, közepén a mag-szintagma: „azon az éjjelen”. Mintha Jézus születése és kereszthalála vetítődne egymásra a Pillanatidőben. „Istállóban születtem mint Jézus / jó anyám könnyeivel áztatta az arcom / vacogtam-fáztam: állatok lehelete nem melegített”. Az anya „vékonyka ruhácskával takargatta” gyermekét, s siratta keserű jövőjüket.

Hiszen jól sejtette: a *Kitaszítottak* mindvégig kitaszítottak maradnak (amint azt egy szabályos sorokból álló, de szinte olvashatatlan fekete-fehér vizuális szöveg érzékelteti, a birkahodályokba terelt rabok szűk életterét szemléltetve). Szabadulásuk után, sőt, a rendszerváltás után is „körön kívül” maradtak. „Kapaszkodjatok!” – kapták a jó-tanácsokat; de nem volt kibe, mibe; soha többé nem volt talaj a lábuk alatt. Társadalmon s törvényen kívül éltek az életük.

A következő oldalakon már nem képversekben, hanem vizuálisan jól megformált szövegben ismerteti a szerző tömören a Magyar Gulág történetét (hiszen az újabb nemzedékek – köztük ő maga is! – úgy nőttek már fel, hogy szinte semmit sem tudtak ezekről a szörnyűségekről!). A *Megsemmisített írás* mintha tűzből kimentett pergamentlapon maradt volna fenn, röviden felvázolja a hazai kényszermunkatáborok alapításának történetét. A *Tiltott beszédben* a történész Attila ír egyik barátjának az „osztályellenségként” számon tartott deportáltak helyzetéről, sorsáról – „akiket mint fekélyt ki kellett vágni a társadalom testéből, hogy ne fertőzzék a szocializmus építését”. A munkatáborokban „köztörvényes bűnözőkként” bántak velük; néhányukat (a leglázasabbakat) „átirányították a szovjet Nagy-Gulágra, ahol még kegyetlenebb bánásmódban volt részük”, s ahonnan soha nem térhettek vissza.

Az elhurcoltaknak-elpusztítottaknak állít emléket a szerző a *Via crucis* szövegversben. A meggörnyedt, keresztyét vonzó Krisztus testének körvonalaira írja a fájdalmas búcsúztatót: „a magány pokla virágzik körbe-körbe”, „nem volt se Cirenei Simon, se Veronika az úton” – „kereszteitekkel megváltottatok bennünket”. A kép háttérében pedig a táborban született fiú, Péter vallomását olvashatjuk további életéről (nem tanulhatott, csak segédmunkásként tudott elhelyezkedni, folyamatosan megalázták; családot alapított, de alig tudta eltartani; s a rendszerváltás után sem fordult jobbra a sorsuk). A *kiközösítettek* keresztyétja máig nem ért véget... Vigaszra legföljebb a „rorátés csendben” találnak, amit egy gyönyörű, színes betűkkel ékesített logomandalával erősít meg a szerző: „miközben mindenki elhagyott / Gyermek érinti / hontalan lelked / lázas homlokod” (*Rorate*). A ciklust egy magasba törő sztélé zárja, oldallapjain a kényszermunkatáborokban elpusztultak nevével. A sztélé voltaképpen mind a náci, mind a bolsevik diktatúra áldozatainak állít emléket. Hiszen amit Radnóti annak idején megfogalmazott („oly korban éltem én / midőn az ember úgy elaljasult / hogy önként, kéjjel ölt, / nemcsak parancsra”, s melyben „az áruló, a gyilkos volt a hős”), sajnos, jelen korunkban is megisméltődhet, ha nem vigyázunk.

A III. ciklusba (*Dies festus*) a különféle ünnepi alkalmakra készített képversek kerülnek – arányos, harmóniát és derűt sugárzó, fényteli logomandalák. Alapul a szerző rendszerint a 8-as osztatú csillagalakzatot választja, s a központi mag-szóból kiinduló sugarak mintha a tengely körül forgatnák a tagokat: valóságos mozgásképzetet keltenek. A versek többsége kibontható, versalakba szedhető; a forma felfokozza ünnepélyes, esztétikus hatásukat. A szerző itt újjáéleszti a Kilián professzor által összegyűjtött „mesterkedő költészet” egész gazdag hagyománykészletét (hódoló versek, ünnepélyes szóhasználat, dekoratív ábrákba öltöztetett köszöntő szövegek stb.). Emellett azonban leginkább mégis a Papp Tibortól „eltesett”, a lét-egyensúlyt leképező, sokirányú asszociációkat ébresztő logomandalákat kedveli. Hiszen ezek – mint *Papp Tibor logomandaláiról* írt tanulmányában (*Gondolati generálás – meditatív irodalmi műfajok*; in: 7 *Színkép*, 219–231.) megállapítja: „a mandala egy erősen szemiotizált tér, amelyben /.../ különféle jelek élnek együtt, s ezek bizonyos módon egy grafikai észlelő közvetítést hoznak létre a pszichogramma és a kozmogramma – vagyis az anthroposz és a kozmosz – között. /.../ Ezek az alkotások tehát valamiképpen a szó, az Ige *szakralizálását* jelentik meg (a gondolatnak *testet* kell öltetnie, hogy közölhető legyen). A logomandala ezt vizuális jelekkel éri el”. A konstrukciók kibontása a kirakósjátékhoz, rejtvényfejtéshez áll közel; így alkotójának / értelmezőjének egyaránt a játék örömét /is/ kínálja – a szellemi élvezeten túl.

A nyitó kompozíció (*Színes betűkkel*) nyomban meghökken szélkerékszerű ábrájával, vidám dinamizmusával. A szerző a „színtelen palettán” színeket kever, amelyekre „ráomlik a fény”, s „boldog harmóniában” táncolnak a betűk. „A Végtelent rajzolom”. A „sivatagi csendben” e tarkaság „gyógyírként” hat: „talán holnap is ráomlik a fény / kezemre – kezedre”, s a színes szavak mennyei mannaként táplálnak: örök vidámságban telhet életünk.

Nem véletlenül építi be tehát a szerző ebbe a ciklusba az előző kötetében is megjelent, Papp Tibornak ajánlott *Logomandalát*. A köralapú kompozíció középpontja a MANDALA – MANDOLIN szavak egymásra-vetítéséből alakul ki (*MandoalaiN*). A rózsa alakzatban elhelyezett szavak egyszerre keltenek zenei és gondolati képzeteket: „akár a nyelv / húrja / kerekded szólam / megérint // tűzlovas /éjjel / üstököst lóbál / koppanás”. A szavak természetesen variálhatók, különféle sorrendben a középponthez illeszthetők, bármelyikük mintegy „megpendítheti” a mandolin húrját. Az akusztikus felhanggal telítődő képzetek elemi szuggesztivitással idézik meg a „tűzlovast” – így akár varázserejű mitikus látványt kelthetnek bennünk (ami nagyon is összhangban van Papp Tibor verbi – voco – vizuális költészetének hívószavaival). A képvers tehát életre kel: a középpont valóságos energiaforrásként működik, a befogadói fantázia ideoda csapong/hat/: a virtuális lehetőségek közül választ, dönt – így maga is egy önértékű, önálló alkotást hozhat létre.

Néhány zenei fogantatású köszöntő is bekerül a ciklusba, hangjegyekkel díszítve,

vagyis akár éneklésre is szánva (*Születésnap* – dr. Altorjay Istvánnak; *Dies festus* – Vasy Géának). A hangvétel, a szókincs ünnepélyessége, az emelkedett stílus, a szakrális elemek beépítése a szövegbe („sábai arany illatdús tömjén”, a „gyógyírra szomjazók /.../ áldva áldanak”, „a Végtelen őrizze házad, lépteid a Hatalmas Mindenekfelett való” stb.) a régi képversek hangulatát idézi. Lányának, Angyalkának (Angelikának) ajánlott virágversét a költő zeneszerzők nevével köríti (Dohnányi Ernő, Rimszkij-Korszakov, Bach, Popper Dávid stb.), s a virág szára maga a köszöntőszöveg: „gordonkahúron tulipánzik kezedre a fény angyalok vigyázzák lépteid” (*Névnápra*). Lánya diplomakoncertjére gyönyörű gordonka alakzatú képverset készít (*Gordonka*), sugárzó anyai büszkeséggel: „virágfüzér / a koncertteremben / a tó tükrén / megannyi csillag / tündöklő opál / üvegtopáz felhang / megérint / csillámlik / a vibrato-ragyogás”. A fiának, Tamásnak ajánlott *Logomandala* centrumában a 25-ös szám áll („áldott év”), s az emelkedett szókincs („csillag vagy”, „anyák napi fény”, „galaxis-ragyogás”, „zengő violinhúr” stb.) itt is magas hangulatiságot sugároz.

Három különleges, szakrális töltetű logomandala emeli a kötet ünnepélyességét.

A Bordán Zsuzsának ajánlott *Karácsony táján* a „szeretnék lenni” mag-szintagma köré fonódva a lírai én „átlényegülésre”-vágyakozását örökíti meg („azon az éjjelen” „szeretnék lenni – jászolban betakart ige – didergő harangkondulás”; „egy új Betlehem” stb.). Nem magáért: szeretteiért. Hogy minél többet adhasson nekik önmagából. *A Mennyből az angyal* (Kovács Csabának) az égi szférák zenéjét közvetíti: „a fenyvesek csúcsán – rorátés hajnalon – harmatozva kigyúl a fény”; „hópehely csendben vigyázza lépteink”. S ez áldott hajnalhasadásban „táncoló betűkből / megszületik dalom”.

A Bertha Zoltán irodalomtörténészt köszöntő *Mindenek imája* 16-osztatú, piros betűkkel, számokkal díszített, ovális alakzatban szedett dús verscsoakra kiemelkedik gondolati gazdagságával. A centrumhoz („szavad és írásod”) kapcsolódó szintagmák kivétel nélkül arról beszélnek, hogy a szerző (irodalomtörténész barátjához hasonlóan) kifejezetten *szakrális* jelentőséget tulajdonít a Szónak, az Írásnak. „Hollóéj világban”, „sáskák közt mocsárban”, „kicsavart tölgyek közt” az Írás legyen „megmentésünkre fohász / fegyver és erős pajzs / fenevadak ellen”: „mindenek imája – Isten védőszárnya”. Az igaz szó „áldott forrásvíz / tarisznyánkban manna”: táplál és éltet, erővel tölt fel bennünket, hogy „a megáradt panasz” el ne sodorhassa a „négy folyó országát”, Hazánkat. E szakrális és a nemzettel, jövőnkkel kapcsolatos képzetekkel zsúfolt kompozíció valóban több, mint egyszerű köszöntő: mágikus mantra, „mindenek imája” nemzetünkért, megmaradásunkért.

A szerző mindhárom képkölteményt saját olvasatában is kibontja: valódi ünnepi köszöntőket kerekít ki belőlük.

Ugyancsak mágikus hatást kelt bennünk a tűzgömbyszerű *Lettrista kompozíció*, amely a Nap színképének árnyalataiban tündöklök, a halványfehértől az izzó sárgán, narancssárgán át a vörös különböző fokozataiig. A Gömb felületén szétszórt betűk

az ABC teljes spektrumát élénk tárják, mintegy ezzel jelezve, hogy a tarka, változatos Betűköztársaság az egész Világmindenséget fényel, színnel, szépséggel tölti meg, ha szabadon engedik szárnyalni.

A cikluszáró kompozíció viszont – a tűzgömbbel épp ellentétben – egy racionálisan felépített komputergrafika (*Diagram-logomandala*), amely szintén fényt bocsát a sötétbe: az értelem racionális világosságát. A hatkarú robotra emlékeztető, szabályos négyzetekből álló konstrukció a modern kor biztonságos gépszerkezeteinek kiszámíthatóságát jelképezi. A középpont szövege arra utal, hogy még e gépi világban is működik a szellem: a robot „karjain” fényszavak, s „a kinyíló csendben / sarlós reggelen / holdkoronás éjjelen / sarutlanul és fejet lehajtva” állunk a Fény előtt (ami *majd akkor* megjelenik a központi képernyőn is).

Mintha a fenti digitális diagramból lépne ki a IV. ciklus (*Hit és küldetés*), számítógépen konstruált különleges alakzataival. A szövegsorokból épített játékos képszerkezetek nagyon is mély lelki tartalmakat hordoznak. Mintha a költő bizonyítani akarná: nincs valóságos ellentét a modern formák és a tradicionális léttartalmak között. A ciklus élére helyezett dinamikus kompozíció (*Csak a szavak ereje*) hirdetőoszlopra írt képszöveg térhatását kelti. A kettős elliptoid tükör alakzat színéről–fonákjáról futtatott (de jól olvasható) betűsorai „a fényvarázs titkát” verik vissza: az egyetlen bizonyosság a létben „az alkonyatban leomló szavak ereje”. És a csend, amely az elszálló szavakat követi (*Ha felkel a Nap*). Ez utóbbi kereszt alakba rajzolt 4-tagú logomandala, amelyet ha keretbe zárunk, úszó hajótestre emlékeztet, amint a csend hullámain lebeg. A tükörszerkezetbe zárt kettős mag-szót („pirkadatkor – roktadakrip”), virágszirmok veszik körül. A szerző az általa kialakított költeményolvasatot is megadja: „Hallgasd a csendet / megsebzett tájakon / a dérlepte fák üzennek / akkor amikor lehet”. S aztán tovább variálja a sorokat.

Érdekes kísérlet az Erdély Miklós 1956-os „pénzgyűjtő” akciójára visszautaló *Adventi happening*-tervezet, amelynek most, az Irgalmasság Évében, különös jelentősége van /lehetne/. Az alcím (*Kelemen Erzsébet konceptuális akcióköltészete*) egyértelműen jelzi: a szerző Debrecen Kossuth terén szándékszik végrehajtani happeningjét. Egy pavilonra akarja kiírni: „100 Ft-ért 1000 Ft-ot kap” – s hozzá „használati utasítást” is mellékel (1. megtarthatja – 2. továbbajándékozhatja – 3. elküldheti a szükségét szenvedőknek”). Ki-ki alkata és belátása szerint élhet tehát a „szerencsepénzzel”. „A mű a gondolatban is létezik. Hat és újjászületik a befogadóban!” – zárja a szerző a tervezetet; ezzel jelezve, hogy a konceptuális művészet magával a gondolatiságával kíván hatni – a közvetítendő *idea* tulajdonképpen maga a *mű*.

Kelemen Erzsébet rajzolatában a bibliai „színeváltozás” szimbóluma egy napszínekben pompázó (vörös – narancs – sárga) egyenlőszárú háromszögalakzat, háttérben az ABC betűivel (alfától ómegáig). A *Tábor-hegyen* Jézus – Illés – Mózes „háromszöge” fényragyogásban, tökéletes egységben jelenik meg a tanítványok előtt. Jézus ekkor

értesül halála mikéntjéről, s megérti: Isten dicsőségét ezzel kell szolgálnia; így dicsőül meg maga is.

A mindennapi élet szakralitását is megjeleníti költőnk, méghozzá egy különleges betűkompozícióban (*Életszületés*). Egy csokolózó szerelmespár arcélét szöveglánccal rajzolja ki, a kettős portrét egy elektromos koordináta-rendszerbe állítva be („electrode-referred voltage”). A képvers mintája az *Énekek Éneke*, amelynek egyes sorait is beépíti a rajzba. A *Csó*kban a Szeplőtelen Fogantatás pillanatát örökíti meg: a Teremtőtől Teremtett SZÓ – és a Teremtőtől Teremtett NŐ egyesüléséből „szíved alatt ékes virág nyílik” – „méhednek áldott gyümölcse”. A *férfi*-fejben cikázó gondolatok: „ékköves vágyad – takaród leszek – kioldom ruhád – tested forrásvíz / éltető manna / termékeny föld” stb. A *nő* fejében kerengő képzetek már a Gyermekek köré fonódnak: „anyám méhében élet született – a TEREMTŐ teremtett hogy Életté lehessen / hogy életedbe fonódva Életet adhassak Veled – Sarumat leoldom / fejemet meghajtom liliom-keretben”. A szerelmesek összekapcsolódó arcéle közös szövegben fonódik egybe: „viharos éjjelen is örökké tied – amíg a halál el nem választ – ruhátlan testemmel befedem testedet”. Az ÉDEN: Nő és Férfi megbonthatatlan, örökre szóló összetartozása.

E művészi képszöveghez – mintegy kiegészítő magyarázatként – kapcsolódik a „*Minden élet szent*” című, hangjegyekkel is ellátott poétikus szöveg, az Albert Schweizertől idézett mottóval: „minden élet szent, még az is, ami emberi szempontból alacsonyabb rendűnek tűnik”. Hiszen maga az Élet: Szentség. És Szentség volta miatt: örök. „Álmomban a Föld benépesült Irgalommal; Noé Bárcájából új élet támad /.../ akár egy tavaszi virágzsongás olyan a Föld: enyhülnek az élek a szike-vágta sebek s letörlik a könnyeket a nappalok”. E két utóbbi képköltemény egy nemzetközi képzőművészeti és irodalmi pályázaton (Pilisi Alkotó Képtár Egyesület) díjat nyert, méghozzá az I. kategóriában (1–3. helyezés).

Ehhez a képzetkörhöz harmonikusan illeszkedik az „életszentséget” meghirdető Szent II. János Pál pápának emlékét állító TOTUS TUUS szövegegyüttes, amelynek háttérben halványan kirajzolódik a Kereszt és annak árnyékában egy M betű. A még életében szentté vált pápa *Máriára* bízta önmaga és az emberiség sorsát: „Totus Tuus ego sum, et omnia me a tua sunt”. A szöveg egy fiatal nő tanúságtétele a Szentséges II. János Pál emlékét őrző csodatévő medál közbenjáró, gyógyító hatalmáról. „Mária, Irgalom anyja, essd ki számunkra, a jövő nemzedékei számára a *kegyelme*t, segíts a szenvedésben, a próbatételekben” – hangzik a mi ajkunkról is a Szent pápa könyörgése – és akkor megmenekülünk...

Ezért „*Boldogok, akik sírnak*” – hiszen ők megvigasztaltatnak. A szerző egy könny-kubust épít (a könny szóból kirakott mandalát), amelynek centrumában az *öröm* szó áll: a könnyeken átderengő boldogság. „*Öröm és hála*, hogy van égi pártfogónk, akihez nagy szükségünkben fordulhatunk”. A Hit és a Szeretet megtart bennünket...

A szakrális logomandalák közül kitüntetett szerep jut a *Kiválasztottság* kompozíciónak – amelynek középpontjában a „*kiválasztott vagy*” szintagma mintegy kiemeli a lírai ént az Időből, s eljegyzí az Örökkévalósággal. A 8-as osztatú mandala szó elemei figyelmeztetik / felkészítik őt az ezzel járó sorsvállalás nehézségeire: „hallom a Szót a pusztában – kiüresítve önmagad – akár Keresztelő – készülj: oldd le a sarudat”; alázattal fogadd küldetésed: állj a Szent Logosz szolgálatába. A *Küldetés* című, kereszt alakzatban szedett logomandalát pedig L. Simon Lászlónak ajánlja: „keresztre feszítve is – újabb percekkel toldva – *a k á r* – megnyúlt nappalok derekán – értetek / mindenkiért”. A küldetéssel járó kivetettséget, netán megbélyegzettséget alázattal el kell viselnie annak, aki felvállalt egy feladatot – valamiért és mindenkiért. *Nyomodba szegődtem* – vallja a lírai én egy újabb kereszt alapzatú logomandalában – „azon a reggelen, mint a tanítványok”. Hiszen „hívtál és küldtél”.

Aki meghív a tanítványi életre: az maga Jézus. Ha hív: menni kell. „Nincsen mód nem menni, ahova Te küldtél” – mondta Babits Jónása – s az ő nyomába sokan léptek már azóta is. Nem véletlen tehát, hogy e ciklust a címlap képversfotója zárja (*Napkelte*); a lírai én úgy érzi: e felismeréssel kelt fel (számára is) a Nap. Most ébredt rá valódi hivatására.

A záróciklus (*V. Jeleket rajzoltam neked a falra*) a magányba zárt ember sorsának reménytelenségét s a másik ember, a társ utáni olthatatlan vágyát mutatja fel képjeleiben. Csak az menekül meg, aki „nyitni” tud mások, a többi ember – és egy ember – felé, aki követi Jézus Szeretetre hívó szavát. A szerző képverseiben s logomandaláiban mintegy „elbeszéli” saját útját a magány s keserűség pokolkörein át a lelki kitarulkozás, az elnyert boldogság felé.

A *Magányos fa* egymást kereső, egymás felé hajló szövegágait a beszélő a társ utáni sóvárgás panaszszavaiból rajzolja ki: „leked érintésére vágytam / egy mosolyra csupán / de hiába kerestelek”. Mint egykor Tóth Árpád – ő is „lélektől lélekig” ívelő kapcsolatra vágyik; de az egyedüllét, a társtalanság gyötrő kínját az ő csillagai sem enyhítik, hisz azok is „dideregnek az égen”. Pedig mily egyszerű lenne feloldani a kínzó magányt! „A fa feszületté dermedti a kitért karokat / pedig csak a homlokomból kellene odébb simítanod a hajam / gyöngéden mint ahogy a hajnali harmatcsepp megérinti a szirmok bársonytestét”. A csillag-pályák azonban itt-ott mégis metszik egymást; a találkozás tehát nem reménytelen. Ezért a vers-én a sötét égbolt alatt kitaróan várja a hajnalt: „a fényeket tenyerembe gyűjtve / didergő csillagfák alatt kibontott hajjal várok rád” (*Galaxisok találkozásánál*). *Talán akkor* a magány keresztjét is leteheti („a kigyózó csendben arcom arcodban megfagyott” – de a kereszt lábához kuporodva, feloldást talál).

Két játékos logomandala a társra várás, társra találás felszabadult örömet-boldogságát sugározza (*Tiéd, Becsukom / a tenyeredbe*). Majd a Végtelent jelképező, fekvő 8-as alakzatban szedett *Metamorfózis* (∞) már az egymáshoz hurkolt sorsokat jelképezi. Vissza-visszatérnek az *Énekek Éneke* képei, s a zenei lány dallamok („csendben

a lábadozhoz ülök / a megtalálás ünnepe még mindig a tenyeremben” – „fák árnyékában hajamat kibontom illatos olajjal bekenem testemet” – „falevél-napok perdülnek, hullanak”). A szöveg ábrát a szerző keretbe zárja: „képkeretet nyitottam ünnepi dísszel gondosan felszegett ruhámat levetem /.../ sollemnis sollemnitas énekelem a végtelent érintem leborulva / s a meggörbült éjszakák hirtelen kinyílnak csillámra gyúlnak / míg jeleket rajzolok neked a falra”. Az *égbolton* immár „aranyló szó”: „boldogság” tündököl, s egy keresztalapú mandalára van felfeszítve a „tengernyi bánat” és a „megtorpanás”. A két élet összefonódik egymással: „életed – életem”. Ezt egy kártyajátékhoz hasonló „kirakósdí” követi (*Négyzetek*), amelynek egymásra épített, különböző nagyságú lapja-in szétszórt betűk (összerakva: „domboldalon sarjad búza zab / azon a reggelen megérintelek”). A centrumban üres négyzet: betöltésre vár.

A kötetzáró Nap-kör alapzatú aransárga logomandala (*Legyek ajándék*) sugarai apróbb és nagyobb betűkből épülnek. A nagyobb betűkkel kiemelt szavak, szintagmák a vers-én vágyálmát sugározzák: „bár lennék teremtő ajándék napfény lennék a tenyeredben imádba fűzve fénysugárként kép a képben”; az apró betűkkel íródott szövegrészek a napkeltét köszöntik („bárcsak lehetnék fotó az asztalon könnyezésre álmód, szép napot! – köszöntésed, minden nap a királyságod” stb.).

Az utolsó ciklus kompozíciói mintegy közel hozzák hozzánk az „életszentség” fogalmát, s tudatosítják bennünk: ha két ember kapcsolata *valódi* szakralitásra épül, ha valaki a lélek mélyrétegeiben is hozzátartozó Társra talál, ha megtanulja önmagát átadni a Másiknak – leomlanak az *én*-határok, és a Kettő: Egy lesz. Életszövetségre lépve egymással, kitérül szívük a Mindenség s embertársaik felé. Isten jelen van életükben, mindennapjaikban; a Nap fénybe borítja életüket, s kivirágzik (bennük, számukra) a Paradicsom már itt e földön.

Ezért *Napkelte* a kötet cím: aki megéli, megérti ezt az élményt, annak nincs szüksége rá, hogy a „földi Paradicsomot” az anyagi világ síkján (pénz, hatalom, érdekszövetség stb.) próbálja magának felépíteni. A Hit segít úrrá lenni az élet nehézségein, erőt és bátorságot ad ahhoz, hogy ki-ki végigjárja a maga útját, ne alkudjon meg félmegoldásokkal, és főként ne az érdekeit, hanem a szíve sugallatát követve keresse társát s alakítsa életét.

Kelemen Erzsébet vizuális kötetei tehát szubjektív érzélemvilágából táplálkoznak (ebben tér el elsősorban a vizuális költészet férfi képviselőitől). Képekben és ábrákban vall önmagáról és világlátásáról; ugyanakkor szöveggel is megerősíti mindazt, amit képeivel sugall. Versbeszéde nagyon is „olvasmányos”, könnyen megfejthető; így olvasói (akár tanítványai) körében is népszerű. Ezen az úton továbbhaladva, reméljük, sikerül megteremtenie a hagyományos és experimentális költészet egy különleges szintézisét, amire nagy szükség lenne önmagával meghasonlott irodalmi életünkben.

(Ráció Kiadó, Budapest, 2005, 2015)